

CAPITOLUL 3: IMPLICAREA RELATIVEI ÎN FENOMENUL DE ANAFORĂ

1. CONCEPTUL DE ANAFORĂ

1.1. Delimitări

Urmărim în acest capitol câteva aspecte care justifică implicarea construcțiilor relative în fenomenul de *anaforă*. În legătură cu acest concept, sunt necesare unele clarificări terminologice, pentru că termenul circulă în literatura lingvistică cu mai multe accepții.

Anafora este, alături de *cataforă*, o ipostază a *endoforei*¹. Definiția lexicografică a anaforei (*DSL*, 1997, 43 ș.u.) delimitează două accepții, sintactico-semantică (1) și retorică (2):

Anaforă (1) – „fenomen sintactico-semantic constând în reluarea printr-un substitut (anaforic) a unui termen plin referențial, exprimat anterior, numit antecedent.“

Din această perspectivă, în funcție de modelul de descriere, anafora este:

- a) clasă de cuvinte fără referință proprie – pronume și adverbe pronominale;
- b) termen tehnic desemnând expresii nominale care își procură referința prin legare de un nominal referențial coindexat – în modelul GB, anaforele se opun pronumelor și expresiilor referențiale prin condițiile sintactice asupra domeniului de legare².

Anaforă (2) – „figură sintactică realizată prin repetarea unui cuvânt sau a unui grup de cuvinte la începutul unor fragmente succesive de enunț.“

Ne interesează prima accepție a anaforei (*I a*), și anume interpretarea ei ca fenomen sintactico-semantic identificabil în cadrul construcțiilor cu element relativ, dar vom încerca să atingem și câteva aspecte (ținând de interpretarea generativă) prin care în construcțiile relative românești se manifestă *legarea* pronumelor relative și mai ales a urmelor lăsate de acestea prin deplasarea relativului. Intenționăm așadar să identificăm o modalitate prin care cele două accepții (*I a*) și (*I b*) ale conceptului să fie puse de acord și în privința construcțiilor relative. În GB (v. *supra*, Cap. 2,

§ 3.2.), sunt considerate anafore doar pronumele reflexive și reciproce, pronumele relativ nefiind inclus în această categorie de expresii nominale.

1.2. Termenii relației anaforice din construcția relativă □

Funcția comunicativă esențială a GN este aceea de a furniza locutorului *expresii descriptive susceptibile de a caracteriza și de a identifica orice referent*³. Propoziția relativă este *modificator* al nucleului unui grup nominal, una din cele mai frecvente posibilități de expansiune a sintagmei nominale, alături de complementele și de determinanții periferici.

Orice nume (comun sau propriu) poate avea ca determinant (sau modificator) o propoziție relativă, dar numai o clasă restrânsă de nume comune poate avea ca determinant o propoziție subordonată conjuncțională (*faptul, ideea, sugestia* etc.)

(1)

i [autorul] <i>romanului acestuia</i>	GN	} complement
ii [faptul] <i>că era celibatar</i>	subordonată conjuncțională	
iii [dorința] (noastră) <i>de a ajuta</i>	construcție infinitivală	
iii [dorința] (noastră) <i>de scris</i>	construcție cu supin	

(2)

i [un om] <i>de onoare</i>	GPrep	} modificator
ii [cartea] <i>pe care a scris-o Ion</i>	propoziție relativă	
iii [om] <i>dornic de reușită</i>	GAj	

(3)

i [cartea], <i>pe care a scris-o Ion</i>	propoziție relativă	} determinant periferic
ii [ideea aceasta], <i>că e un fals</i>	subordonată conjuncțională	
iii [DI. X], <i>noul administrator</i>	GN (apozitie)	

Tradițional, termenii relației anaforice manifestate în construcțiile relative sunt *GN dominant* care poartă numele de *sursă semantică* a relativului sau de *antecedent* (chiar dacă nu se află întotdeauna plasat înaintea anaforicului, în ordinea lineară, îl precedă în ordinea sintactică) și *pronumele relativ*, exemplu tipic de pronume *anaforic*⁴.

Pentru Tesnière, „anafora reprezintă o conexiune semantică suplimentară căreia nu îi corespunde nici o conexiune structurală”⁵, dar anafora este o *variabilă* care indică locul argumentului unui predicat logic, iar relația pe

care o stabilește cu antecedentul plin referențial⁶ este mai mult decât o simplă substituție; în cazul relativului, un argument în favoarea importanței lui structurale este rolul esențial jucat de acesta în organizarea dependenței la nivelul frazei. Anaforele pronominale (printre care se numără și relativele) nu funcționează ca substitute perfecte ale expresiei referențiale; dacă ar fi așa, reconstituirea ar da naștere la enunțuri agramaticale:

(4) *Omul pe care l-am chemat este Ion.*

(5) * *Omul pe omul l-am chemat este Ion.*

Tesnière propune o rezolvare a chestiunii prin separarea celor două roluri ale pronumelui relativ: relativul e privit ca amalgam de unități distincte – *translativ* (în terminologia lingvistului francez – semn structural al *translației*) și *anaforic* cu originea în substantivul față de care relativa este epitet, însă propunerea rezistă doar în cadrul modelului său sintactic.

Pronumele sunt elemente de substituție – apar în locul unei expresii referențiale – funcționând deictic (gestic sau simbolic), sau non-deictic – anaforic⁷. Când funcționează anaforic, relația dintre pronume și antecedent este o relație de *dependență unilaterală* orientată înspre antecedent: anaforicul presupune cu necesitate prezența unui antecedent, dar reciprocă nu este adevărată.

2. DOMENIUL REFERINȚEI

2.1. Expresiile referențiale

Relația dintre anaforic și sursă se marchează prin coindexare, semn al coreferențialității lor. După Fauconnier, 1974, 122, există două moduri de exprimare a coreferinței:

a) gramatical: *Eu_i cred că ea mă_i detestă. / Ea_i se_i privește în apa fântânii. / Femeii_i căreia_i i-am trimis cartea îi datorez foarte multe.*

Coreferențialitatea este presupusă, datorită formelor pronominale care impun o interpretare coreferențială

b) prin sensul enunțului: *Am aflat că I. Popescu_i nu este altul decât P. Ionescu_i.*

Coreferențialitatea este afirmată.

Coreferențialitatea marcată prin coindexare nu este însă suficientă pentru a elucida relația dintre anaforic și sursa semantică pe de o parte și referențialul lor, pe de alta⁸. Este necesar ca referința să fie raportată la tipul de determinare.

Actul referinței constă în utilizarea formelor lingvistice (cuvinte, sintagme, fraze) pentru a evoca entități (obiecte, persoane, proprietăți, procese, evenimente) aparținând unor universuri reale sau fictive, exterioare sau interioare. Relația dintre formele lingvistice și referinți se actualizează în virtutea sensului. După Riegel *et. al.*, 1994, 569-573, referința poate fi *virtuală* sau *actuală*.

Referința virtuală se definește ca ansamblu al condițiilor ce caracterizează o unitate lexicală, *referința actuală* definește sensul termenilor lingvistici pornind de la proprietățile comune referenților lor; are avantajul de a fi empiric verificabilă și de a se aplica unei unități semnificative de orice natură și de orice nivel.

- ◆ În funcție de *extensiunea* și de *modul de existență* a referențialului, referința poate fi:
 - *generică* (dacă avem în vedere reflexul referențial al expresiei în extensiunea lui maximă);
 - *particulară* (dacă referențialul vizat este o entitate particulară de un anumit tip, a cărei existență e dată, presupusă, avută în vedere într-o situație);
 - *specifică* (dacă referențialul este prezentat ca existent și identificabil ca atare într-o situație dată);
 - *non-specifică* (dacă expresia se referă la un individ oarecare);
 - *atributivă* (dacă în interpretarea globală a frazei, identitatea (+/-cunoscută) a referențialului descris prin expresie contează mai puțin decât caracteristicile vehiculate de expresia descriptivă).
- ◆ După tipul gramatical al expresiilor referențiale se disting expresii:
 - *denominative* (dacă referențialul este identificat printr-un nume propriu);
 - *definite* (dacă referința este efectuată prin intermediul unui articol definit urmat de un nume +/-modificator); din punct de vedere pragmatic, descrierea definită poate fi:
 - *incompletă*: *Câinele a plecat.*
 - *completă*: *Câinele **lui Ion**⁹ a plecat.*
 *Câinele **pe care l-am primit** a plecat.*

- *demonstrative* (dacă se utilizează un termen demonstrativ)
ex.: **Acest** câine / **câinele acesta** / **acela** e mai frumos decât acesta. / **Cel pe care ți l-am oferit eu** este mai bun.
- *pronominale* (dacă expresia referențială este un pronume urmat sau nu de o expansiune determinativă).
- *indefinite* (dacă expresia referențială este un grup nominal introdus printr-un determinant nedefinit).
- ♦ În funcție de *localizarea referentului*, referința poate fi:
 - *situațională (deictică)* (dacă o expresie lingvistică localizează referentul în situația de comunicare).
 - *anaforică* (dacă referentul expresiei nu este accesibil decât traversând alte segmente ale textului, cazul limită e când cele două sunt coreferențiale).
 - ♦ În privința *background-ului informațional împărtășit de interlocutori*, referentul este:
 - *presupus cunoscut* sau cel puțin *identificabil* plecând de la cunoașterea *antecedentului* său – în cazul *expresiilor anaforice*: **Cel [de care ți-am vorbit ieri] m-a căutat iar.**
 - *nou* – funcționând cu articol nehotărât și cu alți determinați de același tip, care introduc în universul de discurs referenți încă neidentificați: **Voiam să traversez, când apare o mașină.**
 - *cunoscut*, dar reactivat în discurs, de exemplu un nume propriu reluat în discurs.
 - *impus* prin forța împrejurărilor în situația de discurs, prin monitorizare audio-vizuală: **Ne sparge timpane!** (despre un trompetist).

După Moeschler și Reboul, 1999, 329, referința anaforică și cea deictică au în comun lipsa de autonomie referențială a termenilor utilizați. Dacă *saturarea semantică* este proprietatea referinței virtuale (cf. Milner, 1989, *apud* Moeschler și Reboul, 1999, 329), atât termenii anaforici, cât și cei deictici sunt slab saturați semantic. Pentru anaforă, „contextul lingvistic este locul unde va căuta supliment de informație, sub forma unui antecedent, adică a unui termen referențial autonom care este legat de elementul anaforic printr-o dublă relație, de coreferință și de reluare, și care împrumută referința sa virtuală elementului anaforic, dându-i în același timp posibilitatea de a dobândi o referință actuală“ (Moeschler și Reboul, 1999, 329). În concluzie, referința anaforică este în esență lingvistică, spre deosebire de referința deictică, care conține și elemente nelingvistice.

Moeschler și Reboul, 1999, 335 semnaleză o dificultate a interpretării expresiilor anaforice¹⁰ din cauza slabei saturări semantice a elementului anaforic (exemplul pe care îl dau autorii este pronumele de persoana a III-a, dar și relativele au proprietăți similare sub acest aspect). În cazuri de acest fel, identificarea antecedentului „bun“ este dificilă: *Patronul l-a concediat pe muncitor pentru că [el] era un comunist convins*. Concluzia lui Moeschler și Reboul, 1999, 335, poate fi extrapolată și în chestiunea anaforelor relative: „dacă noțiunea de coreferință virtuală este necesară anaforei, ea nu îi este și suficientă, cel puțin în privința determinării antecedentului.“ Am adăuga că (și) în cazul relativelor există modalități de dezambiguizare, fie prin reluarea sursei referențiale, fie prin alte modalități aflate la dispoziția vorbitorului pentru ca actul referinței să fie reușit¹¹. Ocupându-se de antecedentii pronomelor de persoana a III-a, Kleiber, 1990 remarcă faptul că există în sensul lor „instrucțiuni“ care să le permită căutarea și identificarea unui referent în situații pregnante sau evidente. O ipoteză similară formulează Ariel, 1988, privind gradul de accesibilitate a referențelor. Ariel consideră că expresiile referențiale pot „semnala“, prin mijloace lingvistice, diferite grade de recuperare a informației referențiale.

După Hawkins, 1978, descrierile definite se clasifică în funcție de uzul:

- a) *anaforic* (numele determinat definit reia antecedentul în patru moduri: prin aceeași bază lexicală, printr-un sinonim, printr-un hiponim, prin nominalizare, când antecedentul e non-nominal);
- b) *anaforic asociativ* (numele determinat definit desemnează un concept asociat cu antecedentul pe baza cunoștințelor despre lume împărtășite de participanții la comunicare);
- c) *cu referire la situația imediată de comunicare* (referentul poate fi identificat vizual sau este presupus);
- d) *cu referire la cunoștințe generale despre lume*¹² (de exemplu, la o nuntă: *Ai văzut domnișoarele de onoare?*; se presupune că toți participanții știu că evenimentul presupune de obicei domnișoare de onoare);
- e) *nefamiliar cu modificatori explicativi* (complineri ale numelui, care pot fi propoziții, sau alți modificatori nominali). Hawkins, 1978, 63, distinge două situații în care relativele funcționează ca modificatori ai numelui din această categorie:
 - *Îmi amintesc de vremea [când eram copil]* – nominalul *vremea* nu este anaforic, referentul lui este decodabil numai în dependență de conținutul relativei;

- *Ce se întâmplă cu Bill? Oh, femeia [cu care se întâlnește] se poartă urât cu el.* – relativa stabilește referențul numelui *femeia*, fără ca acesta să fi fost menționat anterior în discurs, dar faptul că *Bill se întâlnește cu cineva* este cunoscut de participanții la comunicare.

f) *nefamiliar cu modificatori neexplicativi* (de ex.: *Pasiunile [pe care le avem] sunt aceleași.*)

Vieira (f.a.), care trece în revistă și alte teorii ale descrierilor definite, ajunge la concluzia că toate abordările au în vedere distincția majoră dintre uzul anaforic și non-anaforic. Pentru uzul anaforic este nevoie să se înțeleagă relația dintre descrierea definită (cu sau fără modificatori) și antecedent. În toate punctele de vedere prezentate de Vieira, se regăsește ideea că relația dintre antecedent și anaforă poate fi de tip coreferențial sau asociativ. Relațiile anaforice coreferențiale pot fi directe (descrierea și antecedentul se exprimă prin același centru nominal) sau pot fi exprimate prin nume echivalente (v. clasificarea lui Hawkins, 1978). Numele propriu poate introduce o entitate la care anafora adaugă apoi informații despre tipul acelei entități (este și cazul relativelor: *Ion, care e profesor...*).

Din teoriile prezentate de Vieira reținem aici numai punctele de vedere care se referă la propoziția relativă ca modificator al descrierilor definite.

Teoria lui Löbner, 1985, 1996, *apud* Vieira, se bazează pe distincția dintre nume sortale (care identifică o clasă) și nume relaționale (care descriu obiectele în funcție de relația pe care o stabilesc cu alte obiecte). Pentru Löbner, 1985, numele cu articol hotărât sunt concepte funcționale (CF), considerate subclase ale numelor relaționale, pentru că pun în relație obiectele și atribuie valori argumentelor. Schema lui Löbner se bazează și pe o altă distincție, între definite semantice și pragmatice. CF semantice sunt de trei tipuri:

- CF₁ – cu unic rol în situația de comunicare – aici intră și relativele care specifică un centru sortat abstract: *Zvonul după care Reagan ar fi demisionat nu s-a confirmat. // ...anul ce vine...*¹³
- CF₂ – cu argumente explicite; relația e de cele mai multe ori de posesie; am putea adapta exemplele lui Löbner la realizarea cu relativă: *Cartea pe care mi-ai dat-o.*
- CF₂ – cu argumente implicite; depind de situația concretă de comunicare; aceasta funcționează ca un argument deictic: *Cutia care e pe masă...*

Descrierile definite pragmatice sunt clasificate la Löbner în anaforice, endoforice (cataforice) și deictice¹⁴. Descrierile definite cu modificator poziție relativă intră în categoria endoforice (din perspectiva centrului nominal, pentru care relativa este un complement cu rol dezambiguizator, relația este de tip cataforic): *Femeia cu care se întâlnește Ion*¹⁵.

În ceea ce privește distincția: *menționat anterior / prima mențiune în discurs*, constatăm că la toți autorii pe care îi trece în revistă Vieira¹⁶, indiferent de terminologia propusă) numele cu determinant definit urmat de relativă dezambiguizatoare este considerat mai ales primă mențiune. Desigur, se pot identifica și situații în care centrul nominal pe care îl dezambiguizează relativa să fie menționat anterior în discurs, dar după Fraurud, 1990, *apud* Vieira, care a calculat ponderea primei mențiuni într-un corpus non-ficțional de limbă suedeză, 75% dintre numele definite complexe erau prima mențiune în discurs. Rămâne să verificăm acest lucru în corpusul nostru, pentru numele definit în română.

3. O APLICAȚIE A MODELULUI LUI WILMET

Wilmet, 1986, propune o reconsiderare a domeniului referinței, pornind de la modelul dihotomic al lui Beauzée (*comprehension – étendue*); cele două noțiuni sunt redefinite în termeni de *extensiune* (ansamblu de obiecte căruia i se asociază un substantiv în enunț) și *extensitate* (cantitate de obiecte căreia i se asociază un substantiv sau o sintagmă nominală), concepte capabile să dea seamă de distincția dintre mărci de extensitate (*cuantificanți*), mărci de extensiune (*caracterizanți*) și mărci conjuncte de extensitate și de extensiune (*cuantificanți – caracterizanți*). Conceptul de *extensivitate* propus de Wilmet pentru a exprima raportul dintre extensitate și extensiune permite o subcategorizare a determinantilor în *partitivi* și *extensivi*; pe de altă parte, conceptul de *extensionalitate* exprimă extensiunea în afara enunțului și este operant în clarificarea unor probleme legate de semantica numelui propriu. Celor patru noțiuni li se adaugă două mecanisme care reglează extensitatea: *extensitudinea*¹⁷ și *extensibilitatea*¹⁸; acestea au rolul de a clarifica situațiile de ambiguitate referențială cu mijloace lingvistice, fără apelul la concepte filozofice. Recurgând la aceleași jocuri sufixale, Wilmet denumesc conceptele complementare seriei *extensiunii*: *intensiune* (suma trăsăturilor semice care formează semnificatul unui substantiv / adjectiv / sintagmă nominală în enunț), *intensionalitate* (concept complementar extensionalității, desem-

nând suma trăsăturilor semice care formează semnificatul unui substantiv / adjectiv / sintagmă nominală în afara enunțului), *intensitate* (cantitate de obiecte care separă extensitatea de extensiune), *intensivitate* (activarea intensiunii în cazul unei extensivități nule), *intensitudine* (predicația aplicată intensiunii unui substantiv) și *intensibilitate* (variația intensiunii unui substantiv sub presiunea externă exercitată de un alt element).

Modelul lui Wilmet poate fi aplicat în descrierea semantică a relativelor cu antecedent nominal, rezultatele clasificării lor în funcție de „decupajul” extensiunii antecedentului urmând a fi corelate cu clasificările sintactice. Propunem în această secțiune un exercițiu teoretico-aplicativ prin care pregătim cititorul pentru descrierea relativelor românești din perspectiva clasificării noastre. Operăm aici cu clasificarea curentă a propozițiilor relative și ne referim doar la cele cu antecedent.

3.1. *Relative cu antecedent nominal*

3.1.1. *Relative cu antecedent substantiv*

Huddleston, 3.1.1.1. Substantiv nedeterminat

Substantivele nedeterminate care funcționează ca antecedent al relativei pot fi substantive proprii sau comune.

(i) *substantiv propriu*¹⁹:

1995, 96, propune o distincție terminologică privitoare la numele proprii: *substantive proprii* și *nume proprii*, aducând următoarele argumente:

- *numele propriu* poate avea forma unui *substantiv propriu*, ca în *John* sau *Londra*, dar nu e obligatoriu să fie așa; de exemplu: *Universitatea Deschisă* este un nume propriu, dar nu este substantiv propriu, este numele oficial al unei instituții, dar substantivele care alcătuiesc sintagma sunt substantive comune.
- *substantivele proprii* nu funcționează întotdeauna ca centru al GN cu rol de nume propriu: *Ei nu vorbeau despre același Jones*, unde substantivul propriu *Jones* este centrul GN *același Jones*, dar nu este un *nume propriu*.

La nivelul limbii particulare, adaugă Huddleston, proprietatea centrală care distinge substantivele proprii de substantivele comune este aceea că pot forma GN la singular definit, fără morfem al determinării definite: *John = the boy*. Și în limba română, substantivele proprii au unele trăsături

sături care, considerăm noi, pot fi puse în evidență prin atașarea unui modificator propozițional de tip relativ. Numele proprii pot funcționa ca antecedent pentru relative non-restrictive – determinanți periferici care aduc un plus de informație semantică bazei.

După Wilmet, numele proprii au *intensionalitate* nulă și *extensionalitate* ilimitată, pentru că ansamblul obiectelor la care se poate aplica substantivul respectiv (în afara enunțului) este o mulțime infinită. În enunț, *extensiunea individuală* a numelui propriu este însoțită de o *extensiune maximală*:

(6) *Ion_i, care_i era cel mai mare dintre frați, era preot.*

Relativa non-restrictivă păstrează intactă *extensiunea* antecedentului. Din acest motiv, relativele restrictive nu funcționează cu antecedent nume propriu decât în condiții speciale, în cazuri în care este posibilă reducerea extensiunii antecedentului nume propriu:

(7) *Ion_i care_i a intrat acum și nu Ion_j care_j stă la masă este fratele ei.*

Nominalul este parafrazabil prin sintagma *acel Ion*, sau *acel individ numit Ion*, de unde și contrastul de indexare x_i / x_j , pentru că este vorba de referenți diferiți, cu alte cuvinte, în cadrul aceleiași *extensionalități*, se operează cu *extensiuni* diferite. Același contrast se observă și în cazul în care substantivul propriu nu este un antroponim:

(8) *Dunărea_i care_i traversează România nu este la fel de albastră ca și Dunărea_j vieneză.*

Relativa restrictivă este condiționată de decupajul care trebuie să se opereze asupra extensiunii numelui propriu, selecționând anumite proprietăți ale acestuia [în exemplul (8), o anumită porțiune a aceluiași fluviu].

Unele nume de rudenie (*mamă, tată*) seamănă cu substantivele proprii în câteva trăsături, dar au și particularități care le deosebesc deopotrivă de substantivele comune²⁰ și de cele proprii (în accepția curentă)²¹:

(9) *Tata_i, care_i ne-a iubit foarte mult, nu ne-a văzut crescând.*

(10) **Tata_i care_i m-a crescut m-a ajutat mai mult decât tata_j natural.*

Contrastul de gramaticalitate dintre cele două construcții poate fi explicat prin faptul că, spre deosebire de substantivele proprii, care pot fi folosite cu relativă restrictivă [v. (9), (10)], numele de rudenie *tata*, folosit cu morfemul de determinare definită *-a*, reprezintă un referent unic (tatăl vorbitorului²²), imposibil de scindat (eventual doar pe o coordonată temporală, în cadrul aceluiași referent unic: *tata [cel] din tinerețe era mai*

exigent decât cel de azi). Româna cunoaște, în cazul acestui substantiv, două unități morfematice specializate semantic: **-a** pentru referent unic – nume propriu / **-l** pentru numele comun sau pentru sensul „Dumnezeu“. În cazul în care *Tatăl* are sensul de divinitate, se impune scrierea cu majusculă și poate funcționa cu sau fără determinant:

(11) *Tatăl_i nostru, carele_i ești în ceruri...*

(12) *Doar Tatăl le știe pe toate.*

În privința modificatorului relativ, substantivul *tată* cu morfem *-l* se comportă diferit: acceptă atât relativă restrictivă, cât și relativă non-restrictivă, dar se manifestă o constrângere în privința configurației grupului nominal – nu poate funcționa doar cu o relativă non-restrictivă, fără alt determinant (posesiv, demonstrativ):

(13) *Tatăl_i care_i a crescut-o și nu cel_j care_j i-a dat viață a ajutat-o mai mult.*

(14) **Tatăl_i, care_i o crescuse foarte frumos, o ajuta și acum.*

(15) *[Tatăl ei]_i, care_i o crescuse foarte frumos, o ajuta și acum.*

Este posibil, totuși, ca nominalul *tatăl* să funcționeze ca antecedent al unei relative non-restrictive și în absența altui determinant, dar nominalul trebuie să fie anaforă asociativă față de un antecedent de tipul *familia*:

(16) *Era acolo toată familia. Tatăl_i, care_i terminase deja de mâncat, se ridică, mama mai rămase.*

În cazul substantivului *mamă*, contrastul nu este transparent, datorită omonimiei dintre morfemul de determinare asociat substantivului comun și morfemul de determinare asociat numelui propriu *mama*:

(17) *Mama²³_i care_i a crescut-o și nu cea_j care_j i-a dat viață a ajutat-o mai mult.*

(18) *Mama_i, care_i o crescuse foarte frumos, o ajuta și acum.*

(19) *[Mama ei]_i, care_i o crescuse foarte frumos, o ajuta și acum.*

Probabil, după modelul lui *mama, tata, bunica* se pot explica și formulele destul de neelegante de tipul *soția / soțul / colega* în loc de *soția mea / lui* etc. Aceste nume, desemnând relații care pot să nu fie unice (cineva poate avea mai multe soții, colegi etc.) admit însă și relative restrictive care dezambiguizează referentul:

(20) *Soția cu care a avut copiii, nu aceasta de-acum.*

(ii) **substantiv comun:**

Substantivele comune fără determinant în calitate de antecedent al relativei au o ocurență limitată, supusă unor constrângeri privind atât forma substantivului, cât și tipul relativei sau modul verbului predicat din poziția subordonată:

➤ *substantiv comun, la singular, în propoziție negativă:*

(21) *N-a trecut zi_i în care_i să nu se gândească la tine.*

(22) *N-a fost om_i pe care_i să nu-l fi întrebat.*

Remarcăm aici, fără a o comenta, deocamdată, o legătură strânsă între acest tip de antecedent și selecția modală din relativă. În același context, folosirea indicativului sau a altui mod decât conjunctivul dă naștere la enunțuri ciudate, la limita gramaticalității:

(23) ? *N-a fost om_i pe care_i nu l-a întrebat.*

(24) ? *Nu e om pe care nu l-ar întreba.*

Substantivele *zi* și *om* din (25) au particularitățile referențiale ale substantivelor cu determinant negativ:

(25) *Nu a trecut **nici o zi**. / Nu a fost **nici un om**.*

Admițând (după Wilmet) că *extensitatea* (care desemnează cantitatea de obiecte la care se aplică substantivul) este înscrisă în *extensiune*, așadar [*extensiune – extensitate = intensitate*], nominalele *zi* și *om* din (25) au *extensitate* zero și *intensitate* maximă, dar în interpretarea ansamblului constituit din antecedent și relativă, raportul dintre *extensitate* și *intensitate* este răsturnat: *extensitatea* este maximă, iar *intensitatea* este zero, ca în:

(26) *În **toate zilele** s-a gândit la tine.*

➤ *substantiv comun la plural:*

Când propoziția matrice este afirmativă, antecedentul nedeterminat al relativei este de regulă la plural (indiferent de categoria semantică – animat, inanimat, concret, abstract):

(27) *Caută arhitecți_i care_i să-i amenajeze apartamentul.*

(28) *Acestea sunt greșeli_i pe care_i gramatica le sancționează.*

(29) *Au existat locuri_i unde / în care_i a poposit adesea.*

(30) *Au fost și săptămâni_i în care_i a dormit foarte puțin.*

(31) *A avut și visuri_i pe care nu și le-a împlinit.*

Enunțurile (27) – (31) nu sunt identice sub aspectul transferului referențial de la antecedent la relativ și nici sub aspectul selecției pe care o face propoziția relativă asupra extensiunii nominalului. Diferența dintre (27), pe de o parte, și (28) – (31) pe de altă parte, constă în primul rând în *extensivitatea* diferită a nominalelor care domină relativele:

- *arhitecți* – extensivitate universală care reclamă un context modal; remarcăm selecția obligatorie a modului conjunctiv, ca reflex lingvistic al modalizatorului *posibilitate*.
- *greșeli / locuri / săptămâni / visuri* – extensivitate existențială (actuală)

În plus, în cazul substantivului *arhitecți* se poate vorbi de o referință *particulară atributivă* (conține mai mult proprietatea lui desemnată prin intermediul modificatorului propozițional), iar în cazul celorlalte substantive – *greșeli / locuri / săptămâni / visuri* – avem de-a face cu referință *particulară specifică*, cu referent identificabil, cf. Kleiber, 1987b.

În propoziția relativă, pentru nominalul cu extensivitate universală se impune modul conjunctiv, pentru cele cu extensivitate existențială, actuală, mod indicativ.

Cât privește distincția relativă restrictivă – relativă non-restrictivă, constatăm un nou contrast: enunțurile (27), (28) pot fi reformulate cu relative non-restrictive, dar (29) – (31) nu acceptă decât relativă restrictivă:

(27') *Caută arhitecți, care, să-i amenajeze apartamentul.*

(28') *Acestea sunt greșeli, pe care, gramatica le sancționează.*

(29') *?Au existat locuri, [unde / în care, a poposit adesea].*

(30') *?Au fost și săptămâni, [când²⁴ / în care, a dormit foarte puțin].*

(31') *?A avut și visuri, pe care nu și le-a împlinit.*

Contrastul pragmatic și de gramaticalitate [enunțurile (29') – (31')] pot fi considerate agramaticale, dar credem că sunt și anormale pragmatic] poate avea mai multe explicații: una dintre ele este slaba saturare referențială a nominalelor *locuri, săptămâni, visuri*, care nu pot fi folosite non-specific în contexte existențiale, pentru că încalcă principiul relevanței²⁵. Pentru a nuanța ideea, ne referim la definiția saturării referențiale a expresiilor referențiale, Moeschler și Reboul, 1999, 340: „o expresie referențială este saturată referențial, dacă, fiind dat un context și referința virtuală a expresiei în discuție, acesteia i se poate atribui un referent.“ Nominalele fără determinant definit din (29') – (31') nu pot fi folosite fără un determinant care să le satureze referința.

O altă explicație a contrastului ar putea fi poziția sintactică diferită în care se găsesc nominalele antecedent: obiect direct, respectiv nume predicativ (cele care admit ambele tipuri de relativă) și subiect cele care resping relativă explicativă. Subiectul propozițiilor matrice din (29') – (31') este o temă nesusținută morfosintactic nici de articol, nici de un determinant forte, de tipul relativei restrictive. Relativa non-restrictivă este un component rematic facultativ, spre deosebire de relativă restrictivă al cărei element relativ face parte din temă.

Pot fi reperate și câteva contexte (la limita acceptabilității) în care se admite și singularul:

(32) *Avea pe teighea și pâine_i, pe care_i, ar fi trebuit s-o_i returneze, dar o_i vindea.*

Substantivul *masiv* nu are aici o reprezentare extensivă, ci partitivă, cu sensul „o cantitate oarecare din totalul pâinii”; lectura aceasta este posibilă datorită relativei, care îi reduce extensiunea, funcționând asemeni unui cuantificator existențial. Relativul este coreferențial cu cea porțiune „decupată” din extensiunea nominalului antecedent. În cazul în care relativă ar fi non-restrictivă, numele *masiv* ar avea reprezentare extensivă:

(32') *Avea pe teighea și pâine_i, pe care_i, ar fi trebuit s-o_i returneze, dar o_i vindea.*

Relativa dominată de un antecedent „numărabil” nedeterminat va fi întotdeauna restrictivă.

(33) *Caut profesor_i, care_i, să mă ajute să învăț japoneza.* = profesor de japoneză.

(33') **Caut profesor_i, care_i, să mă ajute să învăț japoneza.*

Enunțul cu relativă explicativă este agramatical. Explicațiile nu pot fi aceleași pe care le sugeram pentru (29') – (31'), căci aici este diferit atât contextul sintactic (antecedentul e obiect direct), cât și uzul expresiei referențiale. Antecedentul relativei este și aici un nume numărabil folosit „cu valoare nominală absolută”, adică „în afara oricărei determinări” (cf. Guțu-Romalo, 1985, 124), așadar nu ar trebui să respingă relativă explicativă, cea care de regulă nu modifică extensiunea nominalului. O explicație ar putea fi faptul că nominalul în discuție are *extensitudine universală*, referința lui este *particulară atributivă*, relativă trebuind să contribuie la desemnarea proprietății nominalului, or relativă explicativă este facultativă, periferică, suprimabilă, deci incapabilă de a asigura stabilitate referențială numelui regent.

➤ *substantive comune în serie enumerativă:*

(34) *Am văzut [femei, bărbați, copii]_i care_i se refugiau în locuri mai sigure.*

Relativul își procură referința de la întregul ansamblu de nominale și nu de la fiecare în parte, pentru că seria reprezintă o coordonare totalizantă.

➤ *substantiv comun în inversiune sintactică*²⁶:

(35) *Vor exista mereu [bandiți de politicieni]_i care_i să ne mintă.*

➤ *substantiv colectiv:*

(36) *Se adunase lume_i care_i privea uluită spectacolul.*

Relativul reduce extensiunea ilimitată a nominalului colectiv în lectura restrictivă, în lectură non-restrictivă o lasă nemodificată:

(37) *Se adunase lume_i, care_i privea uluită spectacolul.*

3.1.1.2. Substantiv determinat nedefinit

În categoria determinanților nedefiniți intră articolul nehotărât, adjective nehotărâte, adjective negative²⁷. Uzul lor este condiționat de categoria semantică a substantivului.

(i) ***substantiv cu articol nehotărât:***

Articolul nehotărât (*un / o / niște*) determină uzul *specific* (un exemplar oarecare) sau *generic* (un exemplar reprezentativ) al nominalului centru. După Ducrot, *apud* Wilmet, 1986, 54, „articolul nedefinit lasă suspendată populația clasei: tolerează unicitatea substantivului, dar sugerează pluralitatea, în virtutea unei legi de exhaustivitate care îl face pe destinatar să creadă că dacă P s-ar aplica întregii clase, atunci locutorul ar spune-o. Se presupune, așadar, că există mai mult decât un element în clasa x“. În general, orice substantiv cu articol presupune o clasă non-vidă de elemente x. Wilmet, 1986, 79, numește articolele *cuantificanți bipolari*, având proprietatea de a atribui extensității o limită inferioară și o limită superioară, adică un pol (–) și un pol (+).

Articolul, alături de alte determinative ale numelui (adjective nehotărâte, negative, numerale), este o expresie cu rol de cuantificator²⁸.

Propoziția relativă poate avea ca antecedent nume cu articol nehotărât subcategorizate astfel:

➤ *substantiv propriu:*

Substantivele proprii pot funcționa și cu articol nehotărât, când referentul este rezultatul unei partiții interne realizate prin intermediul propoziției subordonate:

(38) *Am revăzut un București_i care_i nu mai seamănă cu orașul studenției mele.*

Relativul preia extensiunea modificată a nominalului, se referă la acel *x* particular decupat din extensiunea numelui propriu.

Prin antonomază, substantivul propriu cu articol nehotărât poate deveni substantiv comun:

(39) *Este un Hagi Tudose_i ce_i n-are pereche.*

Substantivele proprii cu articol nehotărât nu primesc relative explicative, pentru că în absența unei determinări relative, nominalul ar fi supus unei lecturi „plurale”, în opoziție cu lectura „unică” specifică numelor proprii:

(38') **Am revăzut un București_i, care_i nu mai seamănă cu orașul studenției mele.*

Alături de categoriile de mai sus, se pot identifica și alte valori ale numelui propriu:

– *valoare denominativă* pentru care este posibilă asocierea cu o relativă explicativă (non-restrictivă):

(40) *Un (anume) Vasiliu_i, care_i te-a căutat mai devreme, insistă să-l suni.*

– *valoare exemplară:*

(41) *Este nevoie iar [de un Bălcescu, de un Kogălniceanu]_i, care_i să facă să renască în noi dorința de emancipare.*

Este de remarcat faptul că în situațiile de sub (40), (41) se pot accepta, cu unele rezerve, și relative restrictive:

(40') *Un Vasiliu_i care_i te-a căutat mai devreme insistă să-l suni.*

(41') *Este nevoie iar [de un Bălcescu, de un Kogălniceanu]_i care_i să facă să renască...*

➤ *substantiv comun:*

În cazul substantivelor comune, articolul trimite la un:

– obiect particular *neidentificat*, dar identificabil²⁹:

(42) *Văd un copil_i care_i se joacă în curte.*

– obiect cu existență *virtuală*:

(43) *Caut o actriță_i care_i să joace rolul Cleopatrei.*

– obiect cu existență *reală*:

(44) *Caut o actriță_i care_i a jucat acum douăzeci de ani rolul Cleopatrei.*

Lectura *virtuală* vs. *reală* este condiționată și de selecția modală din subordonata relativă.

În privința extensității nominalelor cu articol nedefinit, în (42) și în (44) extensitatea este *minimală* = 1, iar în (43) extensitatea este *maximală* = n , însă n ia valori pentru predicția atribuită prin relativă, așadar extensitatea transferată relativului va fi $n' < n$.

– obiect cu identitate *constantă* sau *variabilă*:

(45) *În fiecare noapte apare o pisică_i; ce_i miaună la geam.*

(46) *În fiecare duminică sună la ușă o femeie_i care_i cerșește.*

Extensitatea nominalelor *pisică* / *femeie* este fie *minimală* = 1, fie n' , unde $1 < n' < n$, adică un set de obiecte cuantificat imprecis, cu o valoare intermediară mai mare decât 1, dar mai mică decât valoarea n maximală, căruia i se atribuie predicția din relativă. Pronumele relativ își transferă aceeași extensiune n' .

– obiect în sens *generic*:

(47) *Un copil_i care_i nu se joacă nu este copil.*

(48) *Un om_i care_i nu este pasionat de munca lui este nefericit.*

Predicatul propoziției cu subiect folosit în sens generic trebuie să fie de asemenea „generic“, valabil pentru întreaga clasă. În cazul în care substantivul are un modifier, ca în (47) și în (48), predicatul asociat nominalului va fi în relație cu o extensiune generică redusă. Operația de reducere se realizează prin relativă restrictivă. *Un om* / *un copil* au extensiune *maximală* = n , dar relativul preia extensiunea $n' < n$. Observațiile de mai sus privind extensiunea nominalelor cu articol nehotărât pot fi probate prin refuzul unora dintre ele de a primi relativă non-restrictivă, este vorba despre exemplele de sub (47) și (48):

(47') *?Un copil_i, care_i nu se joacă, nu este copil.*

(48') *?Un om_i, care_i nu este pasionat de munca lui, este nefericit.*

În (47') și (48'), nominalelor cu sens generic: *un copil* / *un om*, deci cu extensiune *maximă* = n , li se atribuie două predicții, iar relativul *care* preia de la nominal aceeași extensiune maximală. Celelalte enunțuri (42)

– (46) pot primi și lectură non-restrictivă, pentru că nici unul dintre antecedentii relativei nu poate fi interpretat generic. Chiar dacă (43) are extensiune maximală, predicatul atribuit nu are sens generic, deci *extensivitatea* nominalului rămâne *actuală* și nu *universală*.

Remarcăm un contrast care se manifestă în folosirea substantivului cu articol nehotărât la plural în contexte analoge celor de mai sus [(42), (43), (48)]:

(49) *Am văzut niște oameni_i care_i pichetau prefectura.*

(50) *Caut niște oameni_i care_i să mă ajute la mutat.*

(51) **Niște oameni_i care_i nu sunt pasionați de munca lor sunt nefericiți.*

În situația în care pentru singular extensivitatea era 1 [ex. (42)] se poate amplifica extensiunea la $1 + n$, iar pentru (43), unde extensivitatea = n , modificarea constă numai în cuantumul obiectelor pentru care ia valori relativul *care*. Agramaticalitatea din (51) are drept sursă incompatibilitatea dintre articolul nehotărât la plural și lectura generică a nominalului.

– nume masiv în reprezentare *discretă*:

(52) *Acesta este un vin_i pe care_i îl bea cu plăcere.*

Ca și în exemplele de mai sus, cu nume *numărabile*, numele masiv are *extensiune minimală* = 1 , unde $n = 1$ este „un anume soi de vin“.

(ii) **substantiv cu adjectiv pronominal:**

Articolul nehotărât și adjectivul pronominal au o distribuție identică. Din punctul de vedere al determinării, membrii clasei adjectivelor pronominale se comportă însă diferit³⁰. Adjectivele pronominale care se subordonează semantic numelui sunt cele cu care numele apare fără morfem de determinare.

➤ *substantiv cu adjectiv nehotărât:*

(53) *[Fiecare clipă]_i pe care_i au petrecut-o_i împreună a fost foarte plăcută.*

Sursa referențială a relativului este ansamblul alcătuit din substantiv și adjectivul nehotărât, care are valoarea unui *cuantificator universal*³¹: „*orice x*“. Formativele *orice*, *oricare*, *unii*, *câțiva*, *mulți*, *pușini* etc. funcționează cu valoare de cuantificatori *universali* sau *existențiali*.

Și în acest caz, când antecedentul este un nume cuantificat, relativa restrictivă reduce extensiunea grupului nominal, spre deosebire de relativa non-restrictivă care nu o afectează:

(54) *Erau acolo [câțiva_i oameni] care_i doreau o audiență la primar.*

(55) *Erau acolo [câțiva oameni]_i, care_i doreau o audiență la primar.*

Am reprezentat deosebirea dintre cele două enunțuri printr-o coindexare diferită, deși nu într-un total exact. În lectura restrictivă, cuantificatorul indică o *extensitudine* identică cu aceea pe care o preia relativul, și anume un $n' < n$ (unde $n =$ „*toți oamenii prezenți acolo*“), pe când în lectura non-restrictivă *extensitudinea* pe care o preia relativul este identică cu extensitudinea nominalului: „*toți oamenii prezenți doreau o audiență*“. Cuantificatorul introduce o apreciere cantitativă imprecisă în raport cu *extensitatea* nominalului, dar fără referire la predicția din relativă.

➤ *substantiv cu adjectiv negativ:*

(56) *N-a întâlnit [nici un om]_i care_i să muncească douăzeci de ore.*

(57) *[Nici o femeie]_i pe care_i am angajat-o_i anul acesta nu a avut atâta grijă de copil ca Maria.*

Adjectivul negativ este un *cuantificator* care reduce extensitatea la zero, amplificând intensitatea la cotă maximă: „*toți oamenii muncesc mai puțin de douăzeci de ore*“. Enunțurile de mai sus sunt diferite în ceea ce privește extensitatea nominalului centru: în (56) este vorba de *toți oamenii*, toate obiectele aparținând clasei, de unde și selecția modală din relativă, pe când în (57) extensitatea este reprezentată de totalitatea obiectelor cărora li se aplică predicatul din relativă. Cu alte cuvinte, există un set de obiecte din clasa *femei angajate de locutor* pentru care nu este adevărat P' (predicatul din matrice) sau pentru care este adevărat $\neg P'$ (non- P').

➤ *substantiv cu determinativ numeral:*

Numeralul este un *cuantificator numeric*, după Wilmet, 1986, 85, cuantificarea e de tip partitiv, reduce extensiunea la o extensitate q :

(58) *Trei colegi_i care_i fuseseră invitați la petrecere n-au putut veni.*

Au venit la petrecere $[E - 3]$ (unde $E =$ *extensiune*); intensitatea reprezintă tocmai diferența dintre extensiune și extensitate. Relativul are ca sursă referențială clasa de obiecte $n = 3$, adică extensitatea determinată numeric. Predicatul relativei se aplică aceluși set de obiecte, reprezentat de mulțimea $n = 3$.

(59) *Trei colegi_i, dintre care_i doi erau bolnavi, n-au putut veni.*

Relativa non-restrictivă de sub (59) nu modifică nici extensia, nici extensitatea grupului nominal, dar predicatul ei se aplică unui set de obiecte $n < 3$.

Deși există în limba română o mare varietate de numerale, ne oprim la numeralul cardinal, determinativ al numelui, suficient, credem, pentru a ilustra felul în care relativul își procură informația referențială de la sintagma nominală de acest tip.

3.1.1.3. Substantiv determinat definit

(i) *substantiv cu articol hotărât:*

Substantivul însoțit de morfem de determinare definită se referă fie la indivizi identificabili pornind de la clasa pe care o reprezintă numele, fie la ansamblul unei clase. Distanța corespunde uzului *specific* vs. *generic* al numelui. Articolul hotărât presupune *existența și unicitatea*, în sensul că nu mai există alt referent accesibil care să verifice descrierea realității desemnate de grupul nominal.

(60) *Copiii care sunt școlari au nevoie de somn.*

(61) *Copiii, care sunt școlari, au nevoie de somn.*

Cele două enunțuri sunt construcții cu relativă restrictivă (60), respectiv non-restrictivă (61). Recurgem pentru aceste exemple la reprezentarea grafică a felului în care se produce transferul referențial către pronumele relativ, de la antecedentul nominal.

- În (60): lectură restrictivă

<i>copii</i> –	extensiune ₁ (ansamblul x de copii);
<i>copii care sunt școlari</i> –	extensiune ₂ (subansamblul x' al copiilor care sunt școlari, $x' \leq x$);
<i>copiii care sunt școlari</i> –	extensitate (o cantitate q de elemente x „ <i>copii care sunt școlari</i> “);
<i>au nevoie de somn</i> –	predicatul P atribuit copiilor care sunt școlari.

copii - extensiune 1

copii care sunt școlari - extensiune2

copiii care sunt școlari - extensitate

Figura 1 – Extensionalitatea sintagmei nominale în lectură restrictivă

- În (61): lectură explicativă (non-restrictivă)

<i>copil</i> –	extensiune ₁ (ansamblul x al copiilor)
<i>copiii</i> –	extensitate (o cantitate q de elemente x)
<i>care sunt școlari,</i>	
<i>au nevoie de somn</i> –	atribuire de două predicat succesive: P și P'

- ▣ copil - extensiune 1
- ▣ copiii - extensitate

Figura 2 – Extensionalitatea sintagmei nominale în lectură non-restrictivă

Enunțurile de mai sus au drept centru nominal al relativei un nume generic. (62) și (63) au drept centru un nume în uz specific:

(62) *Copilul_i care_i a lipsit ieri de la școală este bolnav.*

(63) *Copilul_i care_i a lipsit ieri de la școală, este bolnav.*

Prezentăm și situațiile de sub (62) și (63) tot grafic, pentru a vizualiza decupajul extensionalității în cele două tipuri de relativă:

- În (62): lectură restrictivă

<i>copil</i> –	extensiune ₁ (ansamblu al elevilor)
<i>copilul care a lipsit ieri</i>	
<i>de la școală</i> –	extensiune ₂ (subansamblul x' al copiilor care lipsesc de la școală, unde $x' \leq x$)
<i>copil care a lipsit ieri de la școală</i> –	extensiune ₃ (subansamblu x'' al elevilor absenți)
<i>copilul care a lipsit ieri</i> –	extensitate (un element x al subansamblului x'')
<i>(este) bolnav</i> –	predicatul P atribuit substantivului

- ▣ copil - extensiune 1
- ▣ copil care a lipsit - extensiune 2
- ▣ copil care a lipsit ieri - extensiune 3
- ▣ copilul care a lipsit - extensitate

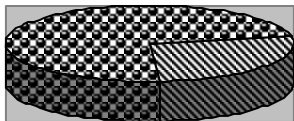
Fig. 3 – Extensionalitatea sintagmei nominale în lectură restrictivă

- În (63): lectură non-restrictivă

copil – extensiune₁ (ansamblu x al copiilor)
copilul – extensitate (un element x' al subansamblului x)

care a lipsit ieri este bolnav – atribuire de două predicat succesive P și P'

Figura 4 – Extensionalitatea sintagmei nominale în lectură non-restrictivă

▣ copilul - extensitate

▨ copil - extensiune

(ii) **substantiv cu adjectiv pronominal**

Adjectivele pronominale demonstrative, posesive, de întărire se asociază de regulă numelui determinat definit³².

➤ *substantiv cu adjectiv demonstrativ*:

Adjectivele demonstrative se diferențiază în funcție de prezența / absența particulei deictice *-a*; adjectivul demonstrativ proclitic funcționează fără particulă deictică, aflându-se în dependență unilaterală față de substantiv, adjectivul demonstrativ enclitic funcționează cu particulă deictică și nu implică prezența substantivului.

(64) [*Aceste vești*]_i, *pe care*_i *și le*_i-*a comunicat sunt greu de verificat*.

(65) *Veștile*_i, *acestea*_i, *pe care*_i *și le*_i-*a comunicat sunt greu de verificat*.

Demonstrativul proclitic poate fi asimilat unui articol definit în ceea ce privește decupajul extensiunii, astfel încât relativa restrictivă de sub (64) se analizează ca în paragraful anterior. În cel de-al doilea context, în care demonstrativul este postpus, am indexat separat substantivul, demonstrativul, relativul și cliticul, pentru a sugera faptul că preluarea referinței de către relativ de la numele antecedent se face din aproape în aproape, prin intermediul unui anaforic intermediar care este demonstrativul. Decupajul extensiunii nu are de suferit, dar relativul este aici un anaforic secund.

Relativa dependentă de o sintagmă nominală cu demonstrativ poate fi atât restrictivă, cât și non-restrictivă, în condițiile discutate mai sus pentru (62) și (63):

(66) *Ah! Acești oameni* (,) *care vor mereu să aibă dreptate și care se înșală mereu!* (E. Ionescu, *apud* Wilmet, 1986, 176).

- În lectură restrictivă:

om – ansamblul x_1 al *oamenilor*
acești – art. definit + Δ
oamenii – extensitatea $n > 1$ a oamenilor care acoperă ansamblul oameni (extensivitate extensivă)
 Δ – ansamblul x_2 al proprietăților Δ
acești oameni – ansamblul x_3 suprapus cu x_2 (ansamblu al oamenilor cu proprietatea Δ)

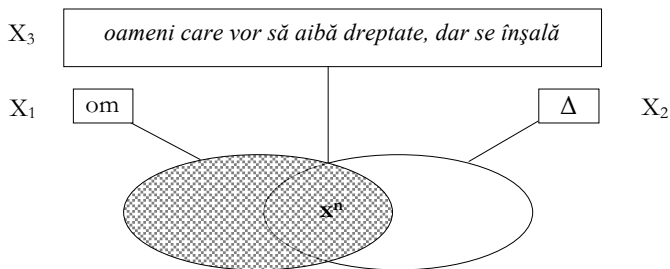

Fig. 5 – Lectură restrictivă

- în lectura apozitivă:

om – ansamblul x_1 al *oamenilor*
acești – art. definit + Δ
oamenii – extensitatea $n > 1$ a oamenilor care acoperă ansamblul oameni (extensivitate extensivă)
 Δ – ansamblul x_2 al proprietăților Δ
acești oameni – ansamblul x_3 suprapus cu x_1 și x_2 (neutralizare a proprietății Δ)
care vor mereu să aibă dreptate și care se înșală mereu – dublă predicăție a ansamblului x_3

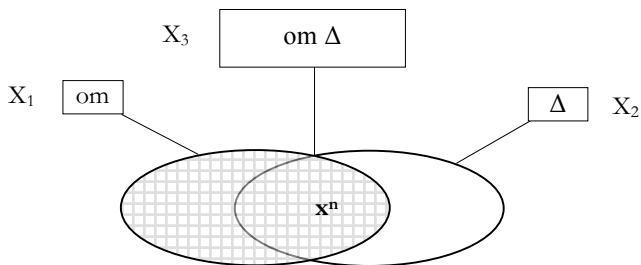

Fig. 6 – Lectură non-restrictivă

„Traducerea“ enunțurilor derivă din interpretarea semantică: topical este *subansamblul oamenilor care vor să aibă mereu dreptate și care greșesc mereu; toți oamenii sunt la fel, pentru că vor mereu să aibă dreptate și se înșală mereu.*

➤ *substantiv cu adjectiv posesiv:*

Construcțiile relative pot fi atașate unui nume cu determinativ posesiv, în aceleași condiții ca relativele numelor cu pronume demonstrativ.

(67) *Am cunoscut-o pe [fiică sa]_i (,) care_i a obținut un prestigios premiu literar.*

Enunțul poate fi „citit“ atât restrictiv (dintre toți copiii săi, am cunoscut-o pe cea premiată), cât și non-restrictiv (am cunoscut-o pe singura fiică a persoanei respective, care este și laureata unui premiu literar):

Reprezentarea grafică de mai jos este preluată după Wilmet, 1986, 177:

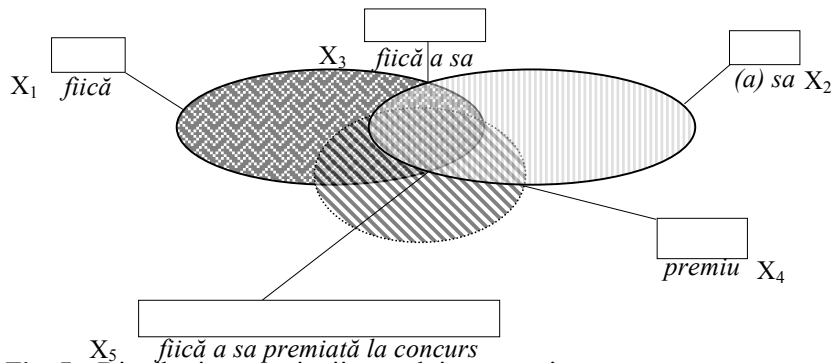

Fig. 7 – Distribuția extensității numelui cu posesiv

- a. *lectură restrictivă*: elementul x aparține ansamblului x_5 format dintr-un singur membru;
- b. *lectură explicativă*: elementul x aparține ansamblului format dintr-un singur membru – x_3 , care nu se intersectează cu x_4 .

3.1.2. Relative cu antecedent pronume

3.1.2.1. Pronume personal

Pronumele personale sunt deictice care, în calitate de antecedent al relativei, funcționează asemenea unui nume propriu, doar cu relativă non-restrictivă:

(68) *Eu_i, care știam ce se va întâmpla, am plecat mai repede.*

(69) *Dânșii_i, care_i aveau și alte treburi, n-au mai așteptat.*

Nilsson, 1969, 43, menționează unele situații în care pronumele personal este dublat apozitiv și de un demonstrativ, alături de o relativă non-restrictivă, astfel încât relativul este un anaforic secund, relația lui cu antecedentul făcându-se la distanță:

(70) *Tu_i, ăla_i, care_i ai strigat, vei fi dat afară.*

Pronumele personal este antecedentul relativului și nu demonstrativul, dovadă fiind acordul predicatului din subordonată cu pronumele subiect al propoziției matrice.

3.1.2.2. Pronume demonstrativ

Pronumele demonstrativ antecedent al relativei poate funcționa fie ca anaforic al unui nume, fie pronominal (fără a se raporta la un nominal prezent în enunț):

a. *demonstrativ „anaforic“*

(71) *Dintre toate cunoștințele_i tale, acela_i care_i-mi place cel mai mult este Ion.*

(72) *Aceasta este o încercare_i mai grea decât cea_i prin care_i trecuse.*

(73) *Ion, acela_i ce_i te-a căutat ieri, este acum aici.*

În (73), demonstrativul este o apozitie a bazei nominale *Ion* de la care își procură referința atât demonstrativul, cât și relativul.

b. *demonstrativ „pronominal“*

(71) *S-a gândit mereu la aceia_i care_i nu se pot ajuta singuri.*

Demonstrativul „pronominal“, nefiind un substantiv, are o extensivitate care, în enunț, poate fi captată doar prin intermediul unui modificador (de tipul relativei) sau deictic (gestic sau simbolic). Putem vorbi, în acest caz, de o relație anaforică biunivocă manifestată între demonstrativ și relativ. Extensivitatea împărtășită de cele două pronume este mulțimea de elemente n reprezentând ansamblul indivizilor cărora li se aplică predicatul din relativă. O dovadă că relația dintre cele două pronume este de acest tip este faptul că nu se admite pentru (74) o lectură non-restrictivă, decât în situația în care *acea* este anaforic al unei expresii pline referențial. Să se compare (74') și (75):

(74') **S-a gândit mereu la aceia_i, care_i nu se pot ajuta singuri.*

(75) *Avea mulți prieteni ca aceia_i, care_i au mult timp liber.*

Similar funcționează și pronumele semiindependent *cel*.

3.1.2.3. Pronume semiindependent

(76) *Cel_i ce_i / care_i are timp mult nu-l crede pe cel ocupat.*

(77) *Ăsta e ăli_i de_i te-a chemat.*

Relația anaforică dintre antecedent și relativ este de același tip ca și cea manifestată în enunțul de sub (74), pe care am numit-o „biunivocă“.

3.1.2.4. Alte forme pronominale

(i) *pronume posesiv:*

(78) *Ai_i noștri, care_i aveau mai multă experiență, au câștigat concursul.*

În situațiile în care antecedentul relativei este un pronume posesiv, relativa este mereu non-restrictivă, ca în cazul în care are drept antecedent un pronume personal. Relativul este coreferențial cu substitutul obiectului posedat (un pronume semiindependent cu o distribuție diferită de cele de mai sus sub aspectul posibilității de combinare cu relativa).

(ii) *pronume interogativ:*

(79) *Ce_i citea în ziarul acela, care_i să-l amuze atât?*

(iii) **pronume nehotărât:**

(80) *Erau atâtea_i care_i ar fi vrut postul lui.*

(81) *Unii_i care_i erau mai tineri, se descurcau mai bine pe traseu.*

Este posibilă atât lectura restrictivă, cât și cea explicativă, pentru că distribuția pronumelui nehotărât este similară cu a numelui determinat nedefinit, așadar decupajul extensității se face în mod similar.

(iv) **pronume negativ:**

(82) *Nu părea a fi nimic_i care_i să-i împiedice.*

Relația anaforică dintre relativ și pronumele negativ este similară celei manifestate între relativ și numele cu adjectiv negativ.

(v) **numeral cu valoare substantivală (funcționează ca un pro-nume):**

(83) *Erau acolo doi_i care_i vorbeau întruna.*

Numeralul substantival (substituit al numelui) are o extensitate cuantificată precis: $n = 2$, aceeași valoare preluând-o și relativul anaforic.

3.2. Relative cu antecedent adjectiv / adverb

Nilsson, 1969, 47, menționează ca antecedent al relativei un adjectiv sau un participiu cu valoare adjectivală în situațiile în care relativul (întotdeauna pronumele *ce*) este nume predicativ în subordonată:

(84) *De supărată_i ce_i era, nici nu se uita la noi.*

După Wilmet, 1986, 42, substantivul are o extensiune *imediată*, adjectivul are extensiune *mediată*. În cazul în care funcționează ca anaforic, relativul operează asupra extensiunii numelui de la care își procură extensiunea adjectivul. În exemple de acest tip, relativul cumulează, pe lângă valoarea de pronume, o valoare de morfem al determinării graduale pentru adjectivul din propoziția matrice, un tip de intensificator, ceea ce face dificil încadrarea lui într-o clasă morfologică.

Remarcăm, de asemenea că relativa nu este niciodată izolată când are ca relator forma *ce*, este izolată (opțional) doar când este introdusă printr-un adverb relativ:

(85) *Supărată (,) cum era de câteva zile, nu vorbea cu nimeni.*

(86) *Atent (,) cum lucra de obicei, a rezolvat problema fără greșeală.*

3.3. Relative cu antecedent propozițional?

Se menționează uneori, printre antecedentii posibili pentru propoziția relativă, o realizare propozițională sau o secvență multipropozițională; aceste relative au însă un statut sintactic special, determinat de natura conectivului (pe care îl considerăm *relator* și nu *relativizator* (v. discuția *infra*, Cap. 4, § 2) și de tipul de dependență față de matrice – relative periferice.

(87) [*Copilul era ținut de mamă*]_i, după care_i fu dat servitoarei.

(88) [*Am certat-o că nu și-a terminat lecțiile*]_i, la care_i ea mi-a răspuns...

(89) [*N-a venit când l-am chemat, n-a răspuns la telefon*], ceea ce_i m-a supărat.

4. ANAFOR □ □ I RELEVANT □

Descrierea semantică poate fi rafinată printr-o analiză pragmatică, perspectivă rareori abordată în lucrările dedicate relativelor românești. Amintim aici două dintre studiile care privesc construcția relativă ca pe o uteranță, în relație cu locutorul și cu receptorul: Cornilescu, 1996, și Merlan, 1998.

Cornilescu, 1980/1996, 190, discută din punct de vedere pragmatic *relativele apozitive* și *relativele continuative*; autoarea consideră că relativele apozitive sunt un mijloc de a da informație de *background*, ele sporesc coerența discursului, asigurând un grad de *redundanță acceptabilă*. Concluzia autoarei este aceea că folosirea relativelor non-restrictive implică o decizie de strategie conversațională din partea locutorului. El îl lasă pe colocutor să distingă între informația „fierbinte“ (*hot news*) și informația periferică, mai puțin importantă. Relativele non-restrictive apozitive respectă maxima cantității, formulată de Grice ca evitare atât a subinformării, cât și a suprainformării (a redundanței). Se prezintă câteva situații tipice de folosire a relativei apozitive (Cornilescu, 1980/1996, 215): (a) în discursul narativ, asigură fundalul descriptiv al evenimentelor, dând informații colaterale: *Fata, care știa că de făcut treabă nu mai cade coada nimănui, își suflecă mânecile, călcă lut...*; (b) în secvențe descriptive, apozitiva menționează o proprietate de necontestat a obiectului respectiv:

Dar dacă fiarele pot redeveni mai bune, omul, care poate fi fiara cea mai rea dintre toate, este însă tot ce poate fi mai bun printre puii Doamnei

celei mari; (c) relativa apozitivă are forță ilocuționară diferită de a propoziției matrice: *Ion, care îți jur că e cinstit, se afla la mine la ora furului*; (d) relativa apozitivă are funcție metatextuală: *Și aceste două sârboaice, de care va fi vorba în capitolul următor, au adus...*; (e) relativa apozitivă aduce o informație parantetică: *Atunci iedul cel mic – care acum era și cel dintâi și cel de pe urmă – sare iute și deschide ușa.*

Cornilescu include propozițiile introduse prin relativul compus *ceea ce* în categoria relativelor *continuative*, dar ele au statutul unor apozitive a căror bază este o întreagă propoziție:

(90) *Am iubit-o pe mama lui mai mult decât am iubit viața, ceea ce mă face vinovat...*

Relativele *continuative* se caracterizează prin postpunerea față de matrice, ele reprezentând un comentariu al topicului discursului. Poziția finală, rematică, le conferă un mare dinamism comunicativ:

(91) *Și cum iese sfânta Duminică afară, odată și pornește desculță prin rouă, de culege o poală de somnoroasă, pe care o fierbe.*

Într-un studiu despre fenomenul de discontinuitate, Merlan, 1998, identifică un tip de *structuri discontinue* „bumerang“, formulate uneori și ca propoziții relative, prin care locutorul revine cu un enunț Q, după ce a formulat un enunț inițial P³³. Fenomenul se produce în construcțiile relative românești din registrul limbii vorbite.

Împărtășim ideea autoarelor citate că în construcțiile relative românești se manifestă, dincolo de constrângerile sintactice, o strategie pragmatică ce determină configurarea construcției în toate detaliile ei, așa cum și trăsăturile semantice ale antecedentului impun asocierea cu un anumit relativ. De asemenea, considerăm că o descriere sintactică a relativelor nu se poate dispensa de aspectele semantice și pragmatice.

Se impune să adăugăm aici și concluzia studiului Mariei Manoliu-Manea, 1977, care, ocupându-se de schimbarea sintactică în istoria propoziției relative romanice, urmărește balansul între ambiguitate și redundanță. Autoarea explică tendințele contrare observate în istoria relativelor romanice între *reducerea redundanței* (preferința pentru forme invariabile de pronume relativ) și *păstrarea* formelor cu flexiune bogată (v. „marele succes al relativului *care* în română“, Manoliu-Manea, 1977, 60) atribuiu-le atât unei tendințe populare³⁴, cât și unor cauze pragmatice. Afirmând că „cele două tendințe contrare au acționat concomitent, cu preponderența când a uneia, când a celeilalte, efectul regulilor de formare

fiind permanent confruntat cu regulile de recunoaștere, în aspectul cel mai deschis inovațiilor, în aspectul vorbit“, lingvista se întreabă în continuare dacă dublul model, al emițătorului și al ascultătorului nu ar fi mai adecvat lingvisticii istorice. „Pe fondul unei structuri profunde comune, primul îl prefigurează pe celălalt, autocorectându-se în perspectiva cerințelor înțelegerii (...); cel de-al doilea reface parțial pe primul pentru a surprinde relațiile profunde, pornind de la indiciile oferite de raporturile de suprafață (ce sunt oare «întrebările de control» pe care le pune ascultătorul în timpul decodării?“ (Manoliu-Manea, 1977, 66).

Așadar, perspectiva pragmatică nu poate fi ignorată nici în investigarea problemei în diacronie, și cu atât mai puțin în perspectivă sincronică.

4.1. Relevanța □ i contextul

Conceptul de Relevanță³⁵ are ca sursă teoria lui Grice, 1975, referitoare la *implicitul conversațional*. Maxima Relevanței este una din cele patru maxime ale Principiului cooperării (maxima Calității, a Cantității, a Manierei și a Relevanței). Cele patru maxime formulate de Grice reprezintă „puntea“ prin care se asigură interpretarea de către receptor a enunțurilor (uteranțelor) care *implică* mai mult decât ceea ce transmite efectiv emițătorul.

Teorii pragmatice mai recente propun înlocuirea celor patru maxime printr-un principiu unic: al Relevanței. O importantă contribuție în acest sens o au Sperber și Wilson, 1986/1994. Spre deosebire de Grice, pentru care relevanța este o condiție de cooperare în conversație, Sperber și Wilson propun un principiu al relevanței de tip *cost-efect*. Ideea fundamentală a teoriei este aceea că orice procesare a unei uteranțe solicită atenția ascultătorului, care caută interpretarea optim relevantă³⁶. Pentru o interpretare corectă, o uteranță trebuie: (a) să conțină efecte suficiente pentru a merita atenția receptorului și (b) să nu solicite din partea receptorului un efort gratuit. Desigur, acest echilibru nu este întotdeauna perfect, interpretarea pe care scontează emițătorul poate să nu se producă, uteranța poate să nu fie optim relevantă pentru receptor, adesea se produc neînțelegeri. Totuși, receptorul își fundează demersul interpretativ pe prezumția de cooperare (în termenii lui Grice) sau, în termenii teoriei relevanței, pe prezumția de relevanță optimă. O uteranță respectă aceste condiții dacă și numai dacă emițătorul se așteaptă în mod rațional ca interpretarea ei să fie optim relevantă pentru receptor. După Kempson, 1988, în procesul de interpretare a anaferei se pot identifica unele efecte ale principiului relevanței.

4.2. Contextul

În sens larg, contextul este un ansamblu de elemente relevante din vecinătatea lingvistică sau extralingvistică a unei uteranțe, care operează local și global asupra înțelegerii enunțului. Contextul nu este unic determinat, ci este selectat dintr-o gamă de contexte disponibile³⁷: orice individ are la dispoziție un set de asumptii (unele stocate în memorie, altele noi). Asumptiile stocate funcționează ca un context pentru cele noi. Pentru a identifica un context, orice individ trebuie să (a) acceseze asumptii anterioare pe care le-a folosit recent și (b) să apeleze la informații de natură enciclopedică din memoria stocată. De exemplu, în procesarea unor uteranțe de tipul (92) se face apel la informații extralingvistice pentru a interpreta corect anafora³⁸:

(92) *Am venit cu mașina lui Ion. Scaunele sunt cam uzate.*

Interpretarea corectă a propoziției [*Scaunele sunt cam uzate*] nu se face pe baza regulilor gramaticale, ci pe baze contextuale, adică prin recurs la informațiile extralingvistice furnizate de primul segment, în acord cu principiul relevanței. Sperber și Wilson consideră că uteranțele creează automat așteptări de relevanță: de vreme ce conținutul tuturor expresiilor anaforice oferă garanția că un antecedent este disponibil imediat, atunci când antecedentul nu este disponibil în contextul explicit, trebuie asigurat de premise suplimentare, ca parte a contextului. Este ceea ce Kempson numește *bridging cross-reference*: În exemplul de mai sus, receptorul trebuie să presupună că „mașina lui Ion are scaune“.

Substituind, printr-o anafora sau printr-un lanț anaforic, un nume (= antecedentul) actualizat în contextul verbal anterior, locutorul, pe de o parte, evită redundanța, iar pe de altă parte, „pretinde interlocutorului să activeze memoria textuală, manifestând încredere în capacitatea acestuia de a recupera adecvat mesajul³⁹“.

Încheiem secțiunea cu câteva exemple de construcții relative în care planificarea lingvistică operată de locutor conduce la respectarea în diferite grade a principiului relevanței⁴⁰.

Într-o construcție frecvent reperabilă în limba vorbită, locutorul cumulează în referirea la o entitate mai multe modalități de expresie a referinței: nume propriu cu determinant, nume comun apoziție și demonstrativ deictic antecedent al unei construcții relative, pentru a se asigura că referentul a fost identificat:

(93) „Să ți-l spun și cine e: **Fane** al văduvei, **zugravul**, **ăla** care cântă cu armonica“ (Mateiu I. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, p. 93).

În exemplul de sub (93), relativul își procură referința de la întregul complex nominal [*Fane al văduvei, zugravul*], deicticul *ăla* fiind doar antecedentul structural al relativei.

O altă modalitate prin care locutorul ține seama de capacitatea interpretativă a colocutorului este cea ilustrată sub (94), (95), frecventă în limba veche:

(94) „...*la țara Silezii, căriia țări* îi dzic leșii *Slionsca*...“ (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 13).

(95) „Și în acești ai au adus *Vasilie-vodă* și moaștile a sfintei prepo-dobnei **Paraschevei**, în anul 7148 [1640], **căriia svinte** viața și de pe ce locuri au fostu, să citești viața ei petrecută cu mare dumnezăire în Minei, în luna lui octovrie în 14 dzile“ (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 116).

Locutorul, conștient de faptul că recurge la o expresie fără referință proprie, anaforicul *căriia*, reia alături de acesta nominalul antecedent, într-o mișcare de reevaluare a discursului; locutorul prezumă o receptare „negativă“, pe care o salvează prin mărci redundante.

În alt exemplu, același procedeu al reluării nu mai manifestă redundanța din (94) și (95), pentru că avem de-a face cu un antecedent complex. Aici, reluarea, pe lângă rolul pragmatic de asigurare a cantității de informație necesare, de evitare a ambiguității, are și un rol de pivot structural al enunțului:

(96) „Este acestu *Radu-vodă* fecioru **Mihnei-vodă**, domnului muntenescu, **carele Mihnea-vodă** au domnitu pre o vreme cu *Pătru-vodă Schiopul la noi în țară*“ (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 35).

Alteori, locutorul nu recurge la reluare, ci la o anaforă asociativă, pe care colocutorul o va interpreta pe baza prezumției de relevanță:

(97) „...*iară Litvei veniia asupra craiul șvedzăscu Gustav*, **la Riga**, **care cetate**, vestită foarte între cetățile lumii, atunceași au luat-o șfedul“ (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 67).

La fel procedează și în exemplul următor, unde antecedentul este un GN amplificat prin coordonare:

(99) „Și multă vreme s-au frământatu acestu lucru în șfat, și câțva boieri pre atunci apăra acestu lucru să nu hie, ales **Toma-vornicul și Iordachie-visternicul, care capete** de-abea de au avut cândva această țară, sau de va mai avea“ (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 118).

5. CONCLUZII

Am urmărit în acest capitol o prezentare generală a coordonatelor relației anaforice dintre elementul relativ al propoziției cu antecedent și termenul antecedent, fără a fi realizat o descriere exhaustivă a situațiilor din limba română. Intenția noastră a fost mai ales aceea de a prezenta câteva dintre cazurile în care relativul nu „copiază“ referința antecedentului, ci este constrâns să opereze selecții, decupaje în extensiunea numelui dominant. Felul în care este afectată extensiunea nominalului este în strânsă legătură cu tipul de construcție relativă – restrictivă / non-restrictivă; de asemenea, distincția dintre relativele periferice și cele strâns legate de antecedent (aici, restrictive) poate fi pusă în relație cu o anumită strategie pragmatică a locutorului. Vom verifica aceste constrângeri și în descrierea noastră, în termenii opoziției *sintactice* dintre cele două tipuri de relative: *complete* vs. *periferice*.

NOTE:

¹ Wilmet, 1986, 163: „...selon que l'endophore rappelle un segment contextuel antérieur ou annonce un segment contextuel postérieur (...), elle se subdivise en anaphore et cataphore.“

² *Anaforele* se supun *principiului A* din *Teoria legării* – sunt legate în categoria guvernantă, *pronumele* se supun *principiului B* – sunt libere în categoria guvernantă, iar *expresiile referențiale* sunt libere (*principiul C*); (v. *supra*, Cap. 2, § 3.2.9).

³ Cf. Riegel *et. al.*, 1994, 148: „L'evantail de sa distribution et la diversité de ses structures internes font que le groupe nominal est sans aucun doute le type de syntagme le plus employé discursivement. Ces trois propriétés interdépendantes découlent de sa fonction communicative essentielle qui est de fournir au locuteur des expressions descriptives susceptibles de caractériser et d'identifier n'importe quel référent.“

-
- ⁴ Pentru discuția despre pronume în general ca anaforic, cf. Ducrot și Schaeffer, 1996, 363.
- ⁵ Cf. L. Tesnière, 1966., 98 (*trad. n.*, M.G.).
- ⁶ De regulă, antecedentul este plin referențial, dar există și situații în care acesta este la rândul lui un anaforic: *Îmi place mașina, aceasta, dar nu-mi place cea_i [pe care; mi-ai arătat-o tu]*.
- ⁷ Cf. Levinson, 1992, 61 ș.u., Lyons, 1995, 314 ș.u.
- ⁸ Cf. Ducrot și Schaeffer, 1996, 361-362.
- ⁹ Cuvintele subliniate sunt complemente de informare contextuală sau situațională.
- ¹⁰ La aceasta s-ar putea adăuga și cazurile de interferență referențială pe care le semnalăm *supra*, Cap. 1, § 2).
- ¹¹ Pentru conceptul de act de referință, cf. Moeschler și Reboul, 1999, 339.
- ¹² În original: „*specific / larger knowledge in the larger situation*”.
- ¹³ Exemplele lui Löbner sunt cu modificatori non-propoziționali, dar și relativele pot avea aceeași funcție.
- ¹⁴ O clasificare similară cu cea clasică, cf. Lyons, 1994; Levinson, 1984.
- ¹⁵ La Hawkins, 1978, acest tip de construcție era considerat uz non-familiar cu relativă care stabilește referentul; Vieira, 21, notează că un exemplu de tipul acestuia apare la Löbner recategorizat ca CF₁, însă autorul nu face precizarea dacă se referă la uzul semantic sau pragmatic al descrierii definite.
- ¹⁶ Autoarea examinează patru perspective asupra descrierilor definite: Prince, 1981; Löbner, 1986; Fraurud, 1990; Strand, 1997.
- ¹⁷ *Extensitudinea* desemnează atribuirea relației predicative; reprezintă ansamblul de situații pentru care o propoziție este adevărată; când este cantonată în actualitate, extensitudinea este *existențială*, când este extinsă la alte universuri referențiale este *universală*. v. Wilmet, 1986, 61 ș.u.
- ¹⁸ *Extensibilitatea* desemnează variațiile extensității (amplificare / diminuare) sub presiunea unei acțiuni exterioare: de exemplu: *toate fetele iubesc un băiat*; extensiunea nominalului *băiat* suferă o augmentare sub presiunea nominalului cuantificat *toate fetele*. Extensibilitatea este mecanismul prin care extensiunea lui *băiat* ajunge la dimensiunile extensiunii nominalului *fetele*: „*toate fetele iubesc câte un băiat*” sau „*câte fete, atâția băieți*”, *id.*, 69-72.
- ¹⁹ Substantivele proprii pot primi morfeme de determinare doar în situații speciale pe care le vom aminti mai jos.
- ²⁰ Având în vedere clasificarea lui Löbner, 1985, *apud* Vieira, (f.a.), 6, putem considera numele de rudenie cazul tipic de *nume relaționale*.
- ²¹ Asemănarea lor cu numele proprii este cea care a determinat discutarea lor aici, și nu în paragraful destinat numelor cu determinant definit, fapt impus de particularitățile lor formale.
- ²² Cf. Guțu-Romalo, 1985, 146.

- ²³ V. și exemplul atestat de Vulpe, 1980, 130, unde nominalul are un determinant demonstrativ, dar saturarea referențială se face în același mod: *a trecut chiriași (...)* de la Ghioca / de unde era **mama** asta care m-a crescut.
- ²⁴ Remarcăm faptul că elementul relativ poate fi un adverb – *când*, unde – aflat în strânsă relație semantică cu numele regent: cf. Pană, 1966, 321-349; din configurații de tipul celor de sub (29), (30) lipsește însă adverbul *cum*, (selectat de către un nominal de tipul *fel / mod* etc.). Un enunț cu substantivul *fel* sau *mod* la plural, nedeterminat este nereperabil: **Au existat și feluri cum trebuia să procedeze*.
- ²⁵ Cf. Sperber și Wilson, 1994.
- ²⁶ Deși contextul este unul în care nominalul domină un grup prepozițional, am inclus și această categorie în paragraful dedicat substantivelor fără determinant, preluând clasificarea făcută de Riegel *et. al.*, 1994.
- ²⁷ Cf. Riegel *et. al.*, 1994, 159.
- ²⁸ Cf. Vasiliu, 1970, 154-171.
- ²⁹ Identificarea parțială a referentului se realizează prin intermediul propoziției relative.
- ³⁰ Cf. Florea, 1983, 117.
- ³¹ Cf. Vasiliu, 1970, 158.
- ³² Cu excepția situațiilor de antepunere: *al meu frate, acest om, aceste lucruri*.
- ³³ Merlan, 1998, 177: „prin Q, locutorul operează asupra propriului «dictum», specificând un element actualizat în P, în intenția de a potența univocitatea discursului, adică de a-l construi cât mai puțin ambiguu posibil și de a dirija / facilita procesul interpretativ. Q semnalează, așadar, o mișcare discursivă de re-formulare, având o orientare retrospectivă“.
- ³⁴ Cum se afirmă în literatura de specialitate, cf. Vișan, 1974.
- ³⁵ Francofonii preferă termenul *pertinență*.
- ³⁶ Wilson și Sperber, 1994, 140: „*Theory of Relevance: (a) Other things being equal, the greater the cognitive effect achieved by the processing of a given piece of information, the greater its relevance for the individual who processes it. (b) Other things being equal, the greater the effort involved in the processing of a given piece of information, the smaller its relevance for the individual who processes it*“.
- ³⁷ Blakemore, 1992, *apud* Shin Hyun-je, 1996, 212.
- ³⁸ V. și discuția despre saturarea referențială (*supra*, § 2-3).
- ³⁹ Merlan, 1998, 180.
- ⁴⁰ Construcțiile utilizate aici ca exemple nu fac parte din corpusul cu care operăm în această lucrare, ci sunt preluate dintr-o aplicație a teoriei relevanței (Gheorghe, 2002), în care relațiile analizate au fost extrase doar din două texte: Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor*, ed. critică îngrijită de P.P. Panaiteșcu, Editura Junimea, Iași, 1984 și Mateiu I. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, Editura Minerva, București, 1988.